

**تبعات حقوقی الحاق ایران به سازمان جهانی تجارت
در امور گمرکی**

**The Legal Implications of IRAN's Accession to
The WTO
on Customs Affairs**

دانشگاه علامه طباطبایی

دانشکده حقوق و علوم سیاسی

کارشناسی ارشد حقوق تجارت بین الملل

استاد راهنما: جناب آقای دکتر عامری

استاد مشاور: جناب آقای دکتر امید بخش

نگارنده: آذر دادوند

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

با تشکر و قدر دانی از

راهنمایی و همراهی بی دریغ استاد ارجمند جناب آقای دکتر عامری که در انجام این پژوهش مرا همواره از راهنمایی های ارزنده شان مستفیض فرمودند .

مشاورت و راهنمایی جناب آقای دکتر امید بخش که با وجود مشغله بسیار با پذیرفتن مشاورت این پژوهش بنده را مسرور نمودند .

جناب آقای دکتر فیضی چکاب که با پذیرش داوری این پژوهش لطف بی دریغ خود را در تمامی دوران کارشناسی ارشد بر بنده تمام فرمودند .

تقدیم به

پدر و مادر و همسرم که از هیچ تلاشی برای همراهی من در رسیدن به اهدافم فرو نگذاردند .

فهرست مطالب

مقدمه

۷
۱۴ بخش اول : کلیات
۱۵ فصل اول : گمرک در آئینه زمان
۱۷ مبحث اول : تعریف گمرک
۱۹ مبحث دوم : پیشینه تاریخی گمرک
۲۹ مبحث سوم : نقش گمرک در قرن بیست و یکم
۳۳ مبحث چهارم : کنوانسیون ها و سازمان های بین المللی مرتبط با گمرک
۴۰ جمع بندی فصل اول
۴۱ فصل دوم : وضعیت حقوقی گمرکی ایران
۴۲ مبحث اول : سابقه قانون گذاری گمرکی در ایران
۴۵ مبحث دوم : قانون امور گمرکی مصوب ۱۳۵۰ و آیین نامه اجرایی آن
۴۶ مبحث سوم : لایحه جدید امور گمرکی
۴۸ جمع بندی فصل دوم
۴۹ فصل سوم : وضعیت عضویت ایران در سازمان جهانی تجارت
۵۰ مبحث اول : از شکل گیری گات تا عضویت ایران در آن
۵۰ گفتار اول : شکل گیری گات
۵۵ گفتار دوم : عضویت ایران در گات
۵۹ مبحث دوم : عضویت ایران در سازمان جهانی تجارت
۶۱ گفتار اول : در خواست عضویت ایران
۶۲ گفتار دوم : فرآیند الحاق
۶۶ گفتار سوم : گاه شمار اقدامات و رویدادهای روند الحاق ایران
۷۰ مبحث سوم : مزایا و معایب پیوستن به سازمان جهانی تجارت
۷۵ جمع بندی فصل سوم

بخش دوم : بررسی موافقت نامه های گمرکی سازمان جهانی تجارت و قانون امور

گمرکی ایران.....۷۷

فصل اول : ارزش گذاری

گمرکی.....۷۸

مبحث اول : مکانیزم تعیین ارزش بر اساس موافقت نامه سازمان جهانی تجارت..... ۸۰

گفتار اول : موافقت نامه ارزش گذاری سازمان جهانی تجارت..... ۸۲

گفتار دوم : روش های تعیین ارزش بر اساس موافقت نامه سازمان جهانی تجارت..... ۸۴

مبحث دوم : مکانیزم تعیین ارزش بر اساس قانون امور گمرکی ایران..... ۱۰۶

گفتار اول : مواد قانونی مرتبط با ارزش گذاری در قانون امور گمرکی..... ۱۰۶

گفتار دوم : اصول تعیین ارزش کالاهای وارداتی در قانون امور گمرکی..... ۱۱۵

مبحث سوم : مقایسه نظام تعیین ارزش در موافقت نامه سازمان جهانی تجارت و قانون امور

گمرکی ایران..... ۱۲۴

مبحث چهارم : مواد قانونی مرتبط در لایحه جدید امور گمرکی..... ۱۴۳

جمع بندی فصل اول..... ۱۴۷

فصل دوم : قواعد مبداء..... ۱۴۸

مبحث اول : قواعد مبداء سازمان جهانی تجارت..... ۱۵۲

مبحث دوم : قواعد مبداء در قانون امور گمرکی ایران..... ۱۵۹

مبحث سوم : مقایسه قواعد مبداء در موافقت نامه سازمان جهانی تجارت و قانون امور

گمرکی..... ۱۶۲

مبحث چهارم : مواد قانونی مرتبط در لایحه جدید امور گمرکی..... ۱۶۵

جمع بندی فصل دوم..... ۱۶۶

نتیجه گیری..... ۱۶۷

فهرست منابع..... ۱۷۰

مقدمه

در دنیای امروز و در بستر جهانی شدن اقتصاد، که تقسیم کار و تخصصی شدن تولید کالاها در مناطق مختلف جهان از نتایج آن است، تجارت بین الملل به یکی از راهکارهای اساسی دولت ها برای برآورده ساختن نیازهای کشورشان تبدیل شده است.

برای نیل به این مهم، در سال های واپسین هزاره دوم، در امتداد مذاکرات ادواری گات، سازمانی تشکیل شد، تحت عنوان سازمان جهانی تجارت، که هدف اصلی آن: آزادسازی تجاری در روابط کشورهای مختلف بود.

در راستای بر آورده ساختن این هدف، سازوکار های مختلفی به کار گرفته شده و اصولی بر این سازمان حاکم گردیده است. اصول حاکم بر این سازمان یعنی: اصل عدم تبعیض، اصل آزاد سازی تجاری، اصل شفافیت، اصل تجارت عادلانه یا منصفانه و اصل حفظ رفتار متفاوت و ویژه با کشورهای در حال توسعه، از اصول پایه ای این سازمان می باشند

کشورهای عضو این سازمان، باید از تعرفه های گمرکی به عنوان تنها عامل کنترل تجارت خارجی استفاده کنند. از این رو، موانع غیرتعرفه ای غیرضروری به صورت گام به گام حذف می شوند و موانع ضروری، حتی الامکان به تعرفه تبدیل می گردند. در ادامه نیز تعرفه ها کاهش یافته و در نهایت تثبیت می گردند، با این هدف که دولت ها نتوانند با اقتضاء شرایط، آن ها را افزایش دهند. این امر منجر به اجرای تمامی اصول پیشگفت و نیل به اهداف سازمان می گردد.

گمرک به عنوان یکی از کهن ترین سازمان ها و نهاد های اجتماعی، از ابتدای شکل گیری گات و در طول تمامی مذاکرات ادواری آن نقش کلیدی به عهده داشته است. این نقش کلیدی، ماحصل تغییر نگرش به نقش در آمدزایی گمرک برای دولتهاست. تعرفه ها، در حقیقت ابزاری با مأخذ حکومتی، در دست دولتها هستند، که سازمان جهانی تجارت برای اولین بار، از آن ها به عنوان ابزاری تسهیل کننده در تجارت بین الملل استفاده نمود.

با بررسی اصول، اهداف و کارکرد های سازمان جهانی تجارت، می توان این سازمان را به عنوان اصلی ترین اداره کننده تجارت بین الملل در سطح جهان برشمرد. این کارکرد، در حقیقت محصول اراده جمعی ای است، که خالق این سازمان و اعطا کننده قدرت به آن بوده اند. ابعاد قدرت اعطایی

توسط این اراده جمعی تا حدی وسیع است ، که امروزه می توان عضویت در این سازمان را ، به معیاری جهت بررسی میزان توسعه یافتگی اقتصادی و تجاری کشورها ، تعبیر نمود .

کشور ایران نیز که به تازگی به عنوان عضو ناظر در این سازمان پذیرفته شده است ، برای آن که از عضو ناظر به عضو دائم تبدیل شود ، باید در قسمت های مختلف سیستم تجاری خود تغییراتی در راستای هماهنگی با این سازمان اعمال نماید .

چنان که گفتیم ، یکی از ساختارهایی که در این سازمان بدان توجه خاص مبذول شده نظام گمرکی کشورهاست .

نظام گمرکی در مسیر تجارت جهانی می تواند نقش دو گانه ای داشته باشد ؛ این نظام از یک طرف ، با اعمال محدودیت های متعدد ، با تصور در آمدزایی و حمایت از تولیدات داخلی ، می تواند محدود کننده تجارت جهانی باشد و از طرف دیگر ، با پیاده کردن نظام تعرفه ای قاعده مند - به جای محدودیت های مقداری ، محدودیت های سرزمینی ، نظام متزلزل و دلخواهانه تعرفه ای - نقش گسترش دهنده و تسریع کننده در تجارت جهانی داشته باشد .

در حقیقت ، جرقه این ایده ، که از گمرک و بالاخص تعرفه های گمرکی می توان به جای ابزاری تحدید کننده ، به عنوان ابزاری تسهیل کننده استفاده نمود ؛ در مذاکرات ادواری گات به وجود آمد . جرقه ای که با شکل گیری سازمان جهانی تجارت در امتداد آن مذاکرات ، منشاء ظهور یافت .

انتخاب عنوان " تبعات حقوقی الحاق ایران به سازمان جهانی تجارت در بخش گمرکی " از دو جهت برای نگارنده حائز اهمیت گشت ؛ اول آن که الحاق ایران به سازمان جهانی تجارت ، امریست واجب و حتمی ، که تبعات آن دیر یا زود دامن گیر شرایط اقتصادی سیاسی ایران خواهد شد . پس چه بهتر که ابعاد این تبعات شناسایی و آمادگی لازم برای مواجهه با آن ایجاد شود ، تا از تبعات منفی پیوستن به این سازمان کاسته و بر مزایای آن افزوده شود . در ثانی گمرک به عنوان اصلی ترین محور مذاکرات گات و بنیاد سازمان جهانی تجارت بیش از هر ساختار دیگری نیازمند بازنگری و هماهنگی می باشد .

مقررات گمرکی ایران در دوره ای تصویب شده اند ، که تمایل به انحصار تجارت خارجی و ایجاد محدودیت های متعدد فرا راه تجارت جهانی زیاد بود و در حقیقت نقش گمرک یک نقش کنترلی و حمایتی بود . حال آن که ، مقررات سازمان جهانی تجارت ، عمدتاً برای تسهیل و آزاد سازی تجارت جهانی وضع شده اند . سازمان جهانی تجارت ، از دریچه دیگری به گمرک و نقش آن در تجارت بین الملل می نگرد .

از این رو به نظر می‌رسد که با توجه به این تفاوت نگرش، مقررات فعلی امور گمرکی ایران برای رفع موانع فرا راه تجارت، همسو با قواعد و مقررات سازمان جهانی تجارت نیست. البته لایحه امور گمرکی، که با پشت سر گذاردن فراز و نشیب بسیار، بالاخره کلیات آن مورد تصویب مجلس شورای اسلامی قرار گرفته است و البته هنوز به تصویب نهایی نرسیده است، اقدامی ارزنده در راستای هماهنگی با مقررات سازمان جهانی تجارت به شمار می‌رود.

سوالات پژوهش

سوالات اصلی :

۱. الحاق ایران به سازمان جهانی تجارت مستوجب چه تغییراتی در قوانین و مقررات گمرکی کشور است؟
۲. آیا مقررات گمرکی ایران زمینه های لازم برای عضویت ایران در سازمان جهانی تجارت را فراهم می آورد؟

سوالات فرعی :

۱. تاریخچه ، اهداف و توجیهات نظری اصول و مقررات گمرکی چیست؟
۲. آیا مقررات گمرکی ایران برای تسهیل تجارت بین الملل با اصول و موافقت نامه های سازمان جهانی تجارت مطابقت دارد؟
۳. سازمان جهانی تجارت چگونه از گمرک به عنوان ابزاری در راستای تسهیل تجارت بین الملل استفاده می کند؟
۴. آیا لایحه جدید امور گمرکی با نظام سازمان جهانی تجارت هماهنگ است و تمهیدات لازم برای عضویت ایران در آن لحاظ شده است؟

فرضیه های پژوهش :

۱. قواعد و مقررات گمرکی از یک طرف می تواند محدود کننده تجارت بین الملل باشد و از طرف دیگر با پیاده کردن نظام تعرفه ای قاعده مند نقش تسهیل کننده در تجارت بین الملل داشته باشد .
۲. مقررات گمرکی ایران برای رفع موانع فرا راه تجارت همسو با قواعد و مقررات سازمان جهانی تجارت نبوده و برای تسهیل تجارت احتیاج به اصلاحات اساسی دارد .

پیشینه پژوهش

در رابطه با تبعات الحاق ایران به سازمان جهانی تجارت ، کتب ، مقالات و پایان نامه های بسیاری نگاشته شده است ، که هر یک بسته به حوزه مطالعاتی شان ، ابعاد مدیریتی ، اقتصادی ، سیاسی و حقوقی الحاق ایران را مورد بررسی قرار داده اند .

در باب تبعات حقوقی الحاق ایران به سازمان جهانی تجارت نیز ، موارد متعددی از این نوشتار ها به چشم می خورند ، که عمدتاً به بحث پیرامون اصول متعارض قانون اساسی ایران با سازمان جهانی تجارت پرداخته اند .

اما من باب تبعات الحاق ایران به سازمان جهانی تجارت در امور گمرکی ، تنها یک طرح پژوهشی ، در مرکز آموزش گمرک انجام شده است ، که متأسفانه مرکز مزبور از در اختیار قرار دادن آن طرح ، امتناع نمودند .

فصل بندی اجمالی پژوهش

با توجه به مقدمات پیشگفت و سوالات و فرضیه های تحقیق می توان به طور خلاصه چنین گفت که :

نگارنده در این پژوهش در پی پاسخ به یک سوال اصلی می باشد : تبعات حقوقی الحاق ایران به سازمان جهانی تجارت در بخش گمرک چیست ؟ در حقیقت سوالات و فرضیات پژوهش نیز ، مستخرج از همین یک سوال می باشند .

از دید نگارنده ، پاسخ به این سوال مستلزم دانستن مقدماتی است ، که بعضاً پاسخ برخی از سوالات فرعی پژوهش نیز در آن نهفته است . این مقدمات ، که بخش اول پژوهش بر مبنای آن ها پایه ریزی شده است ، در بردارنده سه محور می باشند ، که در تبیین هر یک فصلی جداگانه نگاشته شده است .

نقطه آغازین بحث را ، می توان در بررسی تاریخی نقش گمرک شناسایی نمود . به همین علت هم فصلی با عنوان گمرک در آیین زمان ، بدان اختصاص یافته است . در این فصل نگارنده اولاً در پی پاسخ به سوال فرعی ۱ در رابطه با تاریخچه و اهداف و توجیهات نظری گمرک می باشد و در ثانی در پی مقدمه چینی برای پاسخ به سوال فرعی ۳ است . پاسخ این سوال ، که به چگونگی استفاده سازمان جهانی تجارت از گمرک به عنوان ابزاری تسهیل کننده می پردازد ، در همین تغییر نگرش به گمرک در طول زمان ریشه دارد ، که نقطه عطف این نگرش در سازمان جهانی تجارت شکل گرفته است .

در تکمیل پاسخ به پرسش ۱ فصل دوم ، که به بررسی وضعیت حقوقی گمرکی ایران می پردازد ، به صورت اختصاصی به سوابق و وضعیت قانون گذاری گمرکی در ایران می پردازد . این فصل از آن جهت حائز اهمیت است ، که ارائه دهنده ابزار مقایسه و هماهنگی سنجی در بخش بعدی خواهد بود .

از آن جا که بحث پیوستن ایران به سازمان جهانی تجارت ، پیشینه این امر و کم و کیف آن ، ارتباط تنگاتنگی با موضوع مورد پژوهش دارد ، تنها من باب یادآوری فصل کوچکی در انتهای بخش اول بدان اختصاص دادیم .

بخش دوم پژوهش ، در حقیقت جان کلام پژوهش است . در این بخش که خود مشتمل بر دو فصل است ، در پی پاسخ به سوال اصلی پژوهش که "عضویت در سازمان جهانی تجارت مستوجب چه تغییراتی در قانون امور گمرکی است ؟" می باشیم .

سازمان جهانی تجارت و رای این که به طور کلی ارتباط تنگاتنگ با گمرکات و ساختار گمرکی کشورها دارد، دارای موافقت نامه هایی است که اختصاصاً به مسائل خاص گمرک پرداخته اند. از جمله مهمترین این موافقت نامه ها، موافقت نامه ارزش گذاری گمرکی و موافقت نامه قواعد مبداء می باشد.

نگارنده با اختصاص دو فصل جداگانه به هر یک از این موافقت نامه ها، در پی بررسی و مقایسه نظام حاکم بر آن موافقت نامه و سازوکار قانون امور گمرکی در باب آن موضوع و نهایتاً شناسایی نقاط اشتراک و تفاوت این دو سیستم طی مباحثی جداگانه، می باشد.

چنان که گفتیم، ماحصل بررسی نقاط مشترک و مفرق این دو نظام، می تواند زمینه پاسخ گویی به این سوال اصلی، که "آیا مقررات گمرکی ایران زمینه های لازم برای عضویت ایران در سازمان جهانی تجارت را به وجود می آورد؟" نیز باشد.

ناگفته نماند، به علت تصویب کلیات لایحه جدید امور گمرکی در صحن علنی مجلس شورای اسلامی، تصویب کلی آن در آینده ای نه چندان دور، دور از ذهن نمی باشد. بنابراین، در هر فصل بررسی مواد قانونی لایحه نیز ضمن مباحثی در انتهای فصل گنجانده شده است، تا پس از بررسی های لازم در مورد قانون فعلی، لایحه جدید نیز مورد بررسی قرار گرفته و جهت گیری آن در راستای پیوستن به سازمان جهانی تجارت روشن گردد.

بخش اول :

کلیات

فصل اول :

گمرک در آینه زمان

مقدمه :

گمرک سابقه ای به قدمت تاریخ حکومت ها دارد . البته این ادعا نه اغراق است نه از باب مباحثات ، بلکه واقعیت انکار ناپذیری است ، که در مورد بسیاری از سازمان های دولتی ، مانند ارتش و نیروهای دفاعی یا سازمان های خدمات شهری و نظایر آن صادق است .

بهبتر است ، مطلب را این گونه بیان کنیم ، که گمرک نیز مانند بسیاری از سازمان ها ، که هر اجتماع کوچک یا بزرگی ، در بدو پیدایش به وجود آن نیازمند بوده ، ایجاد گردیده و به تدریج که احتیاجات دیگر مطرح شده ، سازمان یا سازمان های جدید تر در سطح ملی یا بین المللی مطابق آن چه امروز شاهد آن هستیم ، به وجود آمده اند .

گمرک با ایجاد اولین نیروی دفاعی در کوچکترین مقیاس متصور ، به منظور حفظ قلمرو ملی یک نمونه کوچک از حکومت ها - مانند یک قبیله - بوجود آمده است . اما اینکه این نیرو ، چه نام داشته و یا نامیده می شده و تشکیلات اداری آن چگونه بوده ، به طور مسلم از چندین هزار سال قبل سابقه چندان مستندی وجود ندارد ، اما قراین نشان می دهد ، هرکجا مبادله بازرگانی بوده این تشکیلات یا به طور کلی گمرک وجود داشته است ^۱ .

^۱ . رسول کوهستانی پژوه ، آشنایی با مقررات امور گمرکی ، نشر قانون ، چاپ اول ، تهران ، ۱۳۸۶ ، ص ۲۳

مبحث اول : تعریف گمرک

گمرک ، بنا بر قول مشهور محققان و مورخان ، مشتق از کلمه لاتین *Commerciu* به معنی " تجارت و مبادله کالا " بوده ، که خود این کلمه ، مشتق از ریشه یونانی *Cummerx* به معنی " حقوق متعلق به کالا و مال التجاره " می باشد .

به طور کلی گمرک ، به معنی " باج " می باشد ، که معادل آن ، در زبان انگلیسی *Customs* و در زبان فرانسه *Douane* می باشد . در بعضی از کشورهای عربی به صورت معرب آن یعنی " جمرک " و " جمارک " یا به عنوان " الگمرک " و " الگمارک " بیان می شود . واژه گمرک ، در زبان ترکی به شکل واژه *Kumruk* یا *Gumruk* رواج یافته است . این واژه بعد ها ، در دوران صفویه ، به واسطه همجواری ایران با ترکیه در کشور ما نیز متداول شده است ^۲ .

اما کلمه گمرک ؛ به عنوان یک اصطلاح بین المللی ، توسط شورای همکاری گمرکی ^۳ - که در ۱۵ دسامبر ۱۹۵۰ در بروکسل و با توافق دولت های مؤسس آن - از جمله ایران تشکیل گردید و اکنون با عنوان سازمان جهانی گمرک ^۴ شناخته می شود ، به شرح زیر تعریف شده است :

" گمرک سازمانی است دولتی ، که مسئول اجرای قانون امور گمرکی و وصول حقوق و عوارض ورودی و صدوری و همچنین واردات ، ترانزیت و صادرات کالا می باشد " .

این اصطلاح ، به هریک از قسمت های سازمان گمرک و یا ادارات اصلی یا تابعه آن ، نیز اطلاق می شود . مثلاً در مورد مامورین گمرک ، حقوق و عوارض ورودی و صدوری ، کنترل واردات یا صادرات یا هر امر دیگری که در حدود عملیات گمرکی باشد ، نیز به کار می رود . مثل : مامور گمرک ، حقوق گمرکی ، اداره گمرک و اظهارنامه گمرکی .

با توجه به تعاریف به عمل آمده ، می توان گمرک را چنین تعریف نمود :

گمرک سازمانی است مالی و اقتصادی ، که از دیر باز در کشورها وجود داشته و در هر زمان ، بنا به مقتضیات زمان و خواست حکومت ها ، شکل و سازمانی خاص به خود گرفته است ، تا به صورت فعلی آن درآمد است .

^۲ . رضا بنایی ، آشنایی با مقررات گمرکی و ترخیص کالا ، شرکت چاپ و نشر بازرگانی ، چاپ هفتم ، تهران ، ۱۳۸۷ ، ص ۳

^۳ . Customs Co-operation Council (CCC)

^۴ . World Customs Organization (WCO)

مبحث دوم: پیشینه تاریخی گمرک

گمرک به عنوان یکی از سازمان های کهن ، یک دستگاه نظارتی برای وصول حقوق و عوارض گمرکی و پاسداری و کنترل واردات و حمایت از صادرات و نظارت بر امور بازرگانی خارجی بوده و مهم تر از آن یکی از منابع وصول در آمد دولت ها بوده است . حقوق گمرکی ، یک گونه مالیات غیر مستقیم است ، که دریافت آن از دیگر مالیات های غیر مستقیم با عدالت اجتماعی بیشتری همراه است.^۵

در طول تاریخ جنبه درآمد زایی گمرک ، برای کشورها از اهمیت به سزایی برخوردار بوده ، چنان که با مطالعه موردی ایران ، در می یابیم که دریافت عوارض گمرکی از زمان های بسیار دور در ایران رایج بوده است :

با توجه به قراین و شواهد تاریخی که دلالت بر تمدن قوم ماد و حکومت این قوم بر سرزمین ایران آن روزگار دارد ، می توان ادعا کرد که به طور قطع مقررات گمرکی و گمرک به شکلی در زمان ماد ها وجود داشته است . همین طور در زمان سلسله هخامنشی ، در سرزمین وسیع ایران که از شرق هندوستان تا غربی ترین نقطه در مصر آن زمان و در شمال و جنوب نیز ادامه داشته ، مبادلات بازرگانی در مقایسه با زمان ماد ها رونق بیشتری داشته و چنین تشکیلاتی نیز دایر بوده است

در زمان اشکانیان اداره گمرک در ایران منظم بوده و در سرحدات حکومتی گمرک خانه وجود داشته و کالاهایی که وارد و صادر میشده ، در کتابچه هایی ثبت می شدند ، همچنین از دارندگان کالا عوارض دریافت میشده ، اما کالا های صادراتی از پرداخت حقوق و عوارض معاف بوده اند ، که این امر نشان می دهد دولت در حفظ و حمایت مصنوعات داخلی در آن زمان کوشا بوده است . چنین سیاستی تا آن زمان در هیچ کشوری وجود نداشت .

در مورد قوانین و مقررات گمرکی ، در ایران بعد از اسلام اطلاعات کافی در دست نیست ، اما تاریخ اشاره ای به وضع قوانین گمرکی از طرف خلیفه ثانی عمر بن خطاب دارد^۶.

مطابق مقررات اسلامی ، کالایی که بهای آن از دویست درهم کم تر بود ، از پرداخت عوارض گمرکی معاف بود . همچنین اگر ثابت می شد ، از تملک کالایی که بازرگانان همراه دارند کمتر از یک سال گذشته ، مشمول زکات تجارت نمی شدند . در آن زمان مال التجاره تجار ، از نظر داخلی از حقوق گمرکی معاف بوده است . بعد از آن که حکومت خلفا به پایان رسید ، حکومت بنی امیه یک سری

^۵ عبدالله احمدی ، حقوق گمرکی ، نشر میزان ، چاپ اول ، تهران ، بهار ۸۷ ، ص ۳۹
^۶ رسول کوهستانی پژوه ، پیشین ، ص ۲۵

قوانین مربوط به گمرک را پیاده کرد ، از آن جمله اعشار کشتی‌ها بوده ، که ده یک مال التجاره کشتی‌ها ، را به صورت عینی یا نقدی می‌گرفته‌اند . در زمان **خلفای عباسی** به واسطه افزایش تجارت ، میزان این نوع حقوق گمرکی افزایش چشم گیری داشته ، به طوری که کالاهای مورد معامله در داخل کشور هم شامل حقوق گمرکی گردیده است .

در زمان **سلجوقیان** بعضی از حکام در چهارسوق ها و بازارها نیز ، از اجناس و کالاها وجوهی را دریافت می‌کرده اند . به طور کلی در زمان **عباسیان** خراج و عشر گمرکی در ابتدای راه کم تر بود ، اما در دوره انحطاط عباسیان افزایش یافت ، از این رو گاه مردم علیه خلفای عباسی سرکشی می‌کردند^۷ .

در زمان **چنگیزخان** ، وی مصمم شد ، راه ها را امن نماید ، پس حافظانی به نام " قراقچیان " بر سر راه ها نهاد و قرار بر آن شد ، که از امتعه تاجرین ، مقداری که لایق خان باشد ، به وی داده شود . بعد از افزایش روز افزون قدرت چنگیز و فتح کشورهای مختلف به دست اولاد او ، مأمورینی به اسم " تتقاوول " در راه ها گذارده شد ، که مأمور وصول حقوق و عوارض گمرکی بودند . **غازان خان** نیز میزان تقریباً متعادلی به عنوان نرخ عوارض گمرکی در نظر گرفت^۸ .

در دوران **صفویه** ، شاه عباس پس از اینکه توانست ارتشی منظم و قوی برای خود تدارک بیند ، به امور مالی و گمرکی ایران سر و سامان بخشید . وی دفاتر منظم ورود و خروج کالا را تنظیم و خزانه مرکزی را به نحو کامل تری پایه‌ریزی و شروع به بسط و توسعه تجارت خارجی نمود .

در این دوران طبق اطلاعات موثق می‌توان اظهار نمود که در بندرعباس و بندرلنگه و جزیره هرمز ، ادارات گمرکی وجود داشته و دولت سیاست گمرکی مستقلی داشته است . از کالاهای وارده از مرزهای شمالی حقوق گمرکی ناچیزی دریافت می‌گردیده ، اما از کالاهایی که از راه خلیج فارس به کشور وارد می‌شده ، حقوق گمرکی ، به نسبت بهای کالا تعیین و به نام " فرضه " گرفته می‌شده است^۹ .

نادر شاه توجه خاصی به امنیت خلیج فارس داشت و رفت و آمد کشتی ها در آن را کنترل می‌کرد ، وی در عهدنامه ای که با سلطان محمود اول عثمانی منعقد کرد ، برای زائران حج و کاروان هایی که به شام و مغرب می‌رفتند ، تسهیلات گمرکی فراهم کرد و قرار بر این شد که آنان نیز عوارض راهداری را مانند دیگران عادلانه پرداخت نمایند .

^۷ عبدالله احمدی ، پیشین ، ص ۴۶

^۸ رسول کوهستانی پژوه ، پیشین ، ص ۲۶

^۹ عبدالله احمدی ، پیشین ، ص ۴۸

در دوران زندیه از نظر درآمدی، ایران وضعیت مناسبی داشت، در همین دوره یکی از مهم ترین اقدامات در مورد آزادی بازرگانی اروپائیان در ایران، به دست کریم خان زند به مرحله اجرا درآمد. وی در فرمانی به سال ۱۱۷۶ هجری قمری مطابق با ۱۷۶۲ میلادی چنین بیان داشته است:

بر همه اجناس که انگلیسی‌ها از راه بوشهر یا هر بندر دیگر خلیج وارد و صادر می‌کنند عوارض تعلق نخواهد گرفت... و می‌توانند اجناس خود را بدون حقوق گمرکی به همه نقاط ایران بفرستند. آنچه در خود بوشهر یا جای دیگر می‌فروشند، شیخ یا حاکم می‌تواند فقط ۳۰٪ از تجار حق صدور وصول کند و هیچ ملت دیگر اروپایی یا سایر افراد مگر کمپانی انگلیسی حق ندارد اجناس پشمی به هیچ یک از بنادر خلیج وارد کنند... و از این پس در برابر کالاهایی که از روسیه به ایران می‌برند و خریدهایی که در برابر آنها با ایرانیان و دیگران می‌کنند و آنچه در آنجا می‌خرند و مبادله می‌کنند گمرک ندهند... و نیز اگر اتباع روسیه بخواهند از قلمرو کشور ایران برای کارهای بازرگانی به هندوستان یا کشورهای دیگر بروند، در عبور و مرور ایشان چه از راه خشکی و چه از راه دریا گمرکی گرفته نخواهد شد و هیچگونه عوارضی به دولت ایران نخواهند داد...^{۱۰}

در دوران قاجار یکی از مهمترین عهدنامه‌هایی که ایران تا آن زمان با همسایگان خود منعقد نموده بود، با همسایه شمالی ایران یعنی روسیه منعقد شد؛ این عهد نامه که استقلال گمرکی ایران را خدشه‌دار نمود، متعاقب جنگی که مابین ایران و روسیه در گرفت و در ۱۲۲۸ هجری قمری مطابق با ۱۸۱۳ میلادی، در قریه گلستان به صلح انجامید، امضاء شد. در فصل نهم عهدنامه مذکور مقرر گردید که:

از مال‌التجاره مملکتین صدی پنج قیمت مال‌التجاره اخذ گردد^{۱۱}.

این تعهد، گر چه اختیار دولت ایران را در تغییر و تبدیل میزان حقوق گمرکی واردات و صادرات سلب می‌نمود، اما تا حدودی می‌توان به این موضوع که این قرارداد حالت دو جانبه داشت امیدوار بود، چون ازدیاد حقوق گمرکی از طرف روسیه نیز لازمه‌اش جلب رضایت دولت ایران بوده و از طرف دیگر بدون اطلاع دولت ایران کم و اضافه کردن حقوق و تعرفه‌های گمرکی باعث بی‌اثر شدن مفاد این عهدنامه می‌گردید، اما از ضربه‌های اقتصادی و سیاسی این عهدنامه نمی‌توان به هیچ عنوان چشم پوشید؛ به طور مثال اخذ صدی پنج از مال‌التجاره در مورد تمام کالاها یکسان بوده و این امر خود یک

^{۱۰}. رسول کوهستانی پژوه، پیشین، ص ۲۶
^{۱۱}. عبدالله احمدی، پیشین، ص ۵۰